

УДК 17.024.4:37.011.32:378

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ КОНСТРУЮВАННЯ ПРАКТИК УСПІШНОСТІ В СТУДЕНТІВ

Боцвінок С.М., аспірант
кафедри соціальної психології

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглядається теоретична модель успіху. Розкривається феномен успіху, поле якого формується в розрізі індивідуальних цінностей і внутрішньої діяльності. Установлюються причини поведінки особистості щодо здійснення успішної діяльності, розкривається роль особистої відповідальності за формування «Я-успішного».

Ключові слова: практика, феномен успіху, ціннісно-мотиваційне ядро, модель конструювання, диспозиція, поведінкові стратегії.

В статье представлена теоретическая модель успеха. Раскрывается феномен успеха, поле которого формируется в разрезе индивидуальных ценностей и внутренней деятельности. Устанавливаются причины поведения личности в осуществлении успешной деятельности, раскрывается роль личной ответственности за формирование Я-успешного.

Ключевые слова: практика, феномен успеха, ценностно-мотивационное ядро, модель конструирования, диспозиция, поведенческие стратегии.

Botsvinok S.M. THEORETICAL MODEL OF DESIGNING THE SUCCESS PRACTICES AMONG THE STUDENTS

This article develops a theoretical model of success. It reveals the phenomenon of success which is formed by individual values and internal activities. It also determines the reasons of a person's behavior for the implementation of successful activity, reveals the role of personal responsibility for formation "I am successful".

Key words: practice, phenomenon of success, value-motivational core, model of construction, behavioral strategies.

Постановка проблеми. Устрій життя та загострення ситуацій зумовлюють дослідження питання успішної реалізації не тільки окремої особистості, а й спільноти загалом. У повсякденному житті все частіше постають проблеми моделювання особистісних просторів. Однак сучасна особистість, знаходячись в умовах мінливих смислів, цінностей і значень, які часто позбавляють стабільності, комфорту та здатності успішно конструювати життя, уже використовує певну модель, яка побудована на основі нової системи ціннісних орієнтацій, що спонукає до дій, формує своєрідні практики, які впливають на виконання як повсякденних, так і життєвих завдань, керують поведінкою та формують ідентичність. Саме тому в умовах сучасності доцільним є розгляд категорії конструювання практик успіху, оскільки трансформаційна реальність сьогодення справляє відповідний вплив на сучасну молоду особистість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники все частіше звертаються до аналізу «феномена успіху», «практик успішності» як своєрідних систем світорозуміння, що лежать в основі сприймання дійсності, себе й інших людей, інтерпретації подій. Відомими є дослідження таких авторів, як Г.М. Андреева, К.О. Абуль-

ханова-Славська, В.С. Агеев, В.П. Колкутіна, І.О. Корнієнко, Т.М. Титаренко та ін. Цей далеко не повний перелік вказує на різноплановість наукового пошуку, розширення можливостей вивчення людської свідомості, її відображальних та регулятивних функцій. Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, питання формування моделі успіху досі залишається недостатньо вивченим. Це пов'язано з постійними змінами культурних тенденцій в умовах глобалізації.

Постановка завдання. У зв'язку з актуальністю проблематики ми вбачаємо наше завдання в тому, щоб з'ясувати теоретичну модель конструювання практик успішності в студентської молоді та встановити структурні елементи, які формують цю модель.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи зазначену проблему, слід, на наш погляд, пояснити, чому ми використовуємо поняття «практика». Цей термін найбільш повно розкриває суть особистісного вибудовування, перетворення, конструювання. Практика – це швидше щось індивідуально-емпіричне, вона охоплює широкий спектр особистісного життєконструювання. Для встановлення простору, в якому відбувається конструювання практик успіху особистості, важливо узго-

дити дві теоретичні позиції. По-перше, успіх – структурна й функціональна єдність, яка орієнтована на досягнення певних цінностей. По-друге, цілісне розуміння феномена успіху визначає заміну статичної перспективи динамічною, де виділення типів успішної ідентичності замінюється на аналіз стадій єдиного процесу формування «Я-успішного». У дослідженні Т. Титаренко це положення розвинуто в такій тезі: «Життєвий світ є результатом саморуху, саморозвитку особистості, розгортання особистих цінностей і смислів та структурування щодо них зовнішньої дійсності» [11].

Ієрархізуючою детермінантою успішного становлення особистості є індивідуальні цінності. Займаючись пошуком розуміння цього феномена, вважливо дати відповідь на запитання: «Яким чином ми пояснюємо причини, що спонукають нас бути успішними?» Ідеться про феномен успіху, поле якого формується в розрізі індивідуальних цінностей і внутрішньої діяльності в процесі життєдіяльності.

Так, наприклад, Ш. Шварц, досліджуючи цінності, дійшов висновку, що існує 10 універсальних ціннісних орієнтирів, властивих людству. Відповідно 10 мотиваційно згрупованих типів цінностей утворюють інтегровану мотиваційну структуру й тісно пов'язані з іншими утвореннями, такими, як відповідальність, настанови (на успіх чи неуспіх), поведінка, членство в групах та ін. Це влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самостійність, універсалізм, доброта, традиції, конформність, безпека [5].

Онтогенетичне самоперетворення індивіда в напрямку досягнення ним успіху скеровується ціннісно-мотиваційним ядром. Психічна активність людини, що стимулює до діяльності, за В.О. Татенко, міститься у вроджених субстанціональних інтуїціях і розвинутих протягом життя суб'єктних механізмах. Вибір оптимального варіанта, за якого очікується досягнення максимально можливого ефекту, психологічно виражається в почутті впевненості в успіху й у намірі діяти: «Я впевнений в успіху, приймаю рішення й починаю діяти» [5].

Потреби й мотиви кожної особистості визначаються насамперед першоджерелом цінностей – культурно-історичним розвитком і елементами етнічного соціуму. Оскільки ці цінності становлять фундамент культурного надбання, то вони є своєрідним регулятором поведінки членів цього суспільства (але при цьому не отожденоються з нормами). З розвитком суспільства та його структуруванням поглиблення духовності людини ускладнювалося, а тому ціннісне світосприйняття охоплювало все

нові потреби. За Д.О. Леонтьєвим, онтогенетичне самоперетворення індивіда в напрямку досягнення успіху скеровується ціннісно-мотиваційним ядром. Здійснюючи подальший «рух угору», історично зумовлені смисли перетворюються в особистісні, наповнюючись при цьому ще більшим мотиваційним зарядом. Завдяки процесам інтеріоризації як механізмам соціалізації відбувається фіксування в культурі соціальних норм і програм. Найбільшого розвитку це вчення дістало в школі Л.С. Виготського [6]. Проте варто зазначити, що в цьому разі поняття соціалізації не обмежується поясненням факту входження особистості в соціум. Процес інтеріоризації/екстеріоризації розглядається як канал обміну цінностями, смислами системи «людина – соціум», що в широкому розумінні має важливе значення для формування особистості. А.А. Павліченко зазначає, що цінності є тим елементом структури особистості, котрий характеризує змістовний бік і його спрямування [5]. Перед нами стоїть завдання визначити причини прагнення особистості до успіху, здійснення успішної самодіяльності, тому в ході дослідження першим нашим завданням є визначення того, який саме локус контролю (зовнішній чи внутрішній) спонукає особистість. Науковці виділяють дві головні групи атрибутів:

1) внутрішня, або диспозиційна атрибутція – розуміння поведінки, дій індивіда, стосовно яких відбуваються процеси, мотивовані особистісними характеристиками, внутрішніми мотивами чи установками;

2) зовнішня, або ситуативна атрибутція – розуміння поведінки особистості чи групи, яка є наслідком впливу зовнішніх факторів [5].

Ураховуючи те, що ціннісна основа й культура розуміння успіху формують мотивацію досягнень, у дослідженні цього питання слід також врахувати вплив міжособистісних стосунків на цей процес. На основі аналізу сучасних джерел, які фіксують загальнозначущі тенденції розвитку людства, спостерігається заміна одних норм іншими. Однак каменем спотикання є не самі по собі зміни в суспільстві провідних цінностей, а відсутність розуміння цих змін. Так, Р. Блай, Г. Ньюфелд, Г. Мате зауважують, що акцент на формуванні світогляду сучасної особистості загалом чинить не стільки вертикальна (від старшого покоління до молодшого), скільки горизонтальна модель передачі цінностей, адже в так званому сучасному лінійному суспільстві («sibling society») успішна діяльність знаходиться під «супервізією» однолітків. А тому й на сам процес успішного становлення впливає соціальне оточення [12].

Важливість урахування соціальної належності під час діагностики мотивації успіху не підлягає сумніву. На цьому наголошують також К. Ясперс і М. Хьюстон [5]. Використовуючи інформацію про групу, особистість характеризує окремого члена цієї групи, надаючи йому характерних ознак. Важливу роль відіграють також міжособистісні стосунки, що склалися у цій групі, та їх характер. Таким чином, на особистісний успіх впливає низка «ефектів», що виникають у процесі встановлення міжособистісних зв'язків різного рівня. Це підтверджує наше положення про важливість урахування мікро-, мезо- й макросередовища розвитку особистості. У процесі дослідження ми встановили, що модель конструювання практик успіху безпосередньо пов'язується з почуттям відповідальності індивіда та локалізується на трьох рівнях: 1) безпосередність (просторова близькість) – опосередкованість (просторова віддаленість); 2) можливість передбачити результат; 3) навмисність (інтенціональність) здійснюваних учинків [5]. Залежно від передбачуваності чи дій умисного характеру особистості приписують той або інший рівень відповідальності. Однак, якщо розглядати відповідальність у контексті вивчення феномена успіху, то, на нашу думку, такий погляд на почуття відповідальності має певну особливість. Мається на увазі, що наявність цінностей у особистості прямо пропорційна почуттю відповідальності: відповідальність виникає лише після того, як уже виникли чи існують цінності та соціальні норми [2]. Якщо брати за основу широке визначення відповідальності, яке наводить К.О. Абульханова (самостійне, добровільне здійснення необхідності в рамках і формах, що визначені самим суб'єктом; відповідальність виступає як ідеальне мисленнєве моделювання суб'єктом відповідальної ситуації, її меж і рівня складності, а потім – як практичне здійснення [7]), то виникає запитання, на яке ми в нашому дослідженні спробуємо дати відповідь: як особиста відповідальність поведінки впливає на формування «Я-успішного» в цілому?

Постає питання організації власної життєдіяльності, яку коротко можна охарактеризувати як індивідуальну організацію, постійну регуляцію ходу життя у співвідношенні з цінностями особистості та її індивідуальною спрямованістю [1]. Це цілісність вибору, визначення та реалізації цінностей, що потенційно спрямована на успішну реалізацію життєвого плану. Однак зміни (перепони), які можуть з'являтися на шляху людини, не повинні штовхати її до втечі від відповідальності, а навпаки, мають сприй-

матись як рушійний компонент світотворчості. Якщо людина усвідомлює відповідальність свого вибору, то тут можна розглядати успіх як цінність у її системі ціннісних орієнтацій. Іншими словами, з розумінням власне свого предмета успіху цінності для людини будуть індикатором свідомості суб'єкта, і тоді можна характеризувати та прогнозувати майбутню успішність діяльності цього суб'єкта. Як зазначалося вище, процеси успішного добудовування відбуваються саме завдяки наявності в кожній особистості системи цінностей. Засвоєння колективних універсальних цінностей ставить перед індивідом питання усвідомлення смислу, тобто визначення того, яку інформацію люди беруть у розрахунок.

Згідно з теорією М. Рокіча цінності визначають те, як потрібно себе поводити, яким є бажаний стан чи стиль життя, гідні чи не гідні такі цінності того, щоб їм відповідати, до них рухатись. Таким чином, атрибуція індивідом застосовується не тільки на основі засвоєних цінностей, а й відносно самих цінностей. Говорячи про цінності, психолог водночас указує й на сам процес усвідомлення ціннісних пріоритетів. «Під ціннісними орієнтаціями розуміються абстрактні ідеї, позитивні чи негативні, не пов'язані з визначеним об'єктом або ситуацією, що виражають людські переконання про типи поведінки й уподобані цілі» [5].

В.М. Карандашов зауважує, що за допомогою аналізу цінностей на рівні особистості (індивідуальних відмінностей) можна охарактеризувати мотиваційні цілі, які є керівними принципами в житті. Аналізуючи соціальні групи, ми керуємося цінностями на рівні соціальної культури – різноманітності в соціальних нормах, звичаях і традиціях соціальних груп [7, с. 10–11].

Виконуючи свої ролі в соціальних інститутах, люди використовують цінності, прийняті в культурі, для того, щоб вирішити, яка поведінка є прийнятною, щоб потім обґрунтувати свій вибір [7]. Виступаючи зразками, цінності впливають на саме «наповнення» діяльності: «Пріоритети цінностей культури в якості стандартів здійснюють вплив на те, яким чином буде оцінюватися робота – у термінах виробничості, соціальної відповідальності, інноваційності чи підтримки наявної особистої структури» [7, с. 10–11].

Крім того, важливо мати на увазі той факт, що процес формування цінностей (як індивідуальних, так і колективних) не є ригідною конструкцією, котра не підлягає змінам. Дослідник Ф. Райс відзначає внутрішні (вік, стать, здібності, рівень розвитку) і зовнішні (елементи мікро- та макросередови-

ща) фактори, що впливають на зазначений процес [12]. Цінність як продукт виростає з культурно-історичних надбань, доростає до певного роду духовності та приєднується до людських учень. Утворене коло репрезентує розвиток усього найвищого за своєю суттю, що є в людському існуванні. В.Г. Нестеренко вказує: «Кожен смисл сам по собі є унікальним, бо за ним стоїть неповторність кожної конкретної життєвої ситуації. Але разом із тим є потреба віднайти й такі смисли, які б відповідали якимось типовим повторюваним ситуаціям, а зрештою й такі, які відповідали б загальній ситуації присутності людини у світі. Такі узагальнені смисли (незалежно від ступеня їх узагальненості) і є не що інше, як цінності» [5].

Категорія наших респондентів – студенти, і цей вік характеризується тим, що цінності видозмінюються, диспозиція породжує «внутрішній міцелій» для того, щоб у подальшому віднайти успішну реалізацію в зовнішній сфері, тобто молода людина виходить за межі адаптивності та розширює своє звичне поле діяння. За формулою Д.О. Леонтьєва, «внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє й цим самим себе змінює». Це вказує на домінування нададаптивного характеру діяльності. У С.Л. Рубінштейна знаходимо підтвердження вищенаведеної формули: «Своїми діями я безперервно підриваю, змінюю ситуацію, у якій перебуваю, а разом із цим безперервно виходжу за рамки самого себе» [5]. Згідно із зазначеним успіх розглядається нами не стільки як кінцевий варіант діяльності, а як процес, стан, але при цьому частина процесу буде знаходитись у майбутньому, прогнозованому стані (особистісна модель успіху).

В основі розгортання механізму конструювання практик успіху лежить ідея про те, що кожна особистість є дослідником. Створення чи переформатування власних схем, приписування якостей і ознак (хороших чи поганих) – усе це складає поле власного успіху, що являє собою афективно-сміслові утворення на вершині самоусвідомлення в системі «успіх – цінності – індивід». Крім того, власний успіх ми умовно розташовуємо між роллю людини як активного спостерігача та як суб'єкта діяльності, спрямованого на самоідентифікацію. Проте структура й чинники виникнення успіху будуть залежати ще й від низки таких факторів, як:

- а) рівень домагань особистості;
- б) соціальне порівняння у вузькому (колектив) і в широкому аспектах (соціум), тобто міжособистісні відносини;
- в) власні уявлення про поняття «успіх» та ін.

Останнє, на нашу думку, є найбільш важливим чинником формування успішної діяльності. Але ми ставимо питання відповідності цінностей і стабільності власної моделі успіху. З одного боку, цінності мають постійний характер, що дозволяє говорити про певне становлення ідентифікації індивіда, однак кожний індивід унаслідок різних обставин не завжди зберігає константність поведінкових векторів. Зміни психічного залежать від діалогу, в якому людина перебуває сама із собою. Самодіалог, або рефлексія – своєрідна функція, котра спричиняє внутрішньоособистісні зміни та перетворює потреби й бажання до самоствердження в конкретизований образ успішної особистості. Ця здатність до самопізнання стимулює розвиток і збалансоване оцінювання власних психічних станів і вчинків, при цьому відбувається й порівняльне оцінювання з бажаним образом, а інструментом таких оцінювань є власне уявлення про успіх [9].

Спираючись на низку досліджень Л.М. Балецької, можна також зауважити, що «стійкий» тип особистості мотивує успіх через рівень здібностей і прикладених зусиль, маючи при цьому високий рівень ситуативного самоусвідомлення, тобто інтенсивності почуттів, що переживаються. «Нестійкий» тип особистості пояснює успіх через рівень везіння та складність поставлених завдань при досить низькому рівні самоусвідомлення та слабкій інтенсивності почуттів [5].

Варто зауважити, що конструювання практик успіху залежить ще й від конкретного етапу життєвого шляху, наприклад, у студентів на період навчання у ВНЗ процес самоідентифікації має бути одночасно визначеним і гнучким і підлягати порівнянням. Людина потребує самовизначення й самостворення свого місця «тут і зараз» у всіх сферах буття: як в інтимно-внутрішній, так і в професійно-соціумній. Успіх – динамічний згусток, який формується та видозмінюється разом із самою особистістю. І саме формування уявлення про власне «Я-успішне» як кінцевий продукт ціннісних орієнтирів є могутнім каталізатором здійснення успішної діяльності в будь-якій сфері. Тому власні уявлення про успіх посідають місце універсального психологічного механізму формування моделі успіху, яка умовно розташовується між роллю людини як активного спостерігача та як суб'єкта діяльності, спрямованого на самоідентифікацію.

Висновки з проведеного дослідження. Концепт «успіх» зосереджує в собі весь ціннісно-смісловий світ людини. Люди-

на у своїй поведінці орієнтується на певні цінності, що існують у суспільстві чи референтній для неї соціальній групі. Ці цінності входять у структуру її переконань у вигляді визначених зразків оцінювання навколишнього світу, які стають основою вибору її власних учинків. Розглянута теоретична модель успіху містить у собі змістовний, ціннісний і оціночний компоненти, які знаходяться в єдиному функціонально-смісловому просторі та постають при цьому основними структурними компонентами. Також вона презентує відповідні способи усвідомлення, закріплення й трансляції екзистенціальних ситуацій, що мають характер духовного освоєння смислів як невід'ємної частини колективного чи особистісного досвіду. Модель успіху має таку структуру, основу якої складає пересічення смислів, цінностей, що породжують-ся високим рівнем самоусвідомлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова К.А. Проблема индивидуальности в психологии / К.А. Абульханова // Психология индивидуальности: новые модели и концепции : [коллективная монография] / под ред. Е.Б. Старовойтенко, В.Д. Шадрикова. – М. : МПСИ, 2009. – С. 14–63.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 524 с.
3. Агеев В.С. Атрибуция ответственности за успехи или неудачу группы в межгрупповом взаимодействии / В.С. Агеев // Вопросы психологии. – 1982. – № 6. – С. 101–106.
4. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г. Асеев. – М. : Просвещение, 1976. – 160 с.
5. Балецька Л.М. Психологічні особливості атрибуції успіху у професійному самовизначенні студентів у вищих навчальних закладах : дис. ... канд. психол. наук 19.00.07 / Л.М. Балецька. – Київ, 2014. – 254 с.
6. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М. : Смысл : Эксмо, 2003. – 1134 с.
7. Карандашев В.Н. Методика Ш. Шварца для изучения ценностей личности : концепция и методическое руководство / В.Н. Карандашев – СПб. : Речь, 2004. – 70 с.
8. Колкутина В.П. Ценностный характер социального мифа. Ценность «успех» / В.П. Колкутина // Современные наукоемкие технологии. – 2007. – № 3. – С. 74–77.
9. Корнієнко І.О. Ситуації неспіху і їх опанування у процесі професіоналізації особистості у ВНЗ / І.О. Корнієнко // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – Вип. 23. – С. 54–57.
10. Ньюфелд Г. Не упускайте своих детей / Г. Ньюфелд, Г. Матэ. – М. : Ресурс, 2013 – 648 с.
11. Титаренко Т.М. Особистісне самоконструювання : пульсації хаосу і порядку / Т.М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 31 (34). – С. 3–11.
12. Gordon L.M. & Graham S. Attribution theory. “The encyclopedia of human development” / L.M. Gordon & S. Graham // Thousand Oaks : Sage Publications, 2006. – № 1. – P. 142–144.
13. Johnston C.S. The Rokeach Value Survey: Underlying structure and multidimensional scaling / C.S. Johnston // Journal of Psychology. – 1995. – № 129(5). – P. 583–597.